

Шандра В.С.,

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу історії України
XIX – початку XX ст., Інститут історії України
Національної академії наук України
(Україна, Київ), valshandra@gmail.com

ВСЕРОСІЙСЬКІ З'ЇЗДИ ОБ'ЄДНАНОГО ДВОРЯНСТВА ТА УЧАСТЬ У НИХ УПОВНОВАЖЕНИХ ВІД ЧЕРНІГІВЩИНИ (1906–1916 рр.)

DOI: 10.5281/zenodo.5652223

Йдеться про Чернігівське губернське дворянське зібрання та його участь через уповноважених у з'їздах всеросійського об'єданого дворянства. Метою статті є виявлення їхньої позиції при обговоренні і прийнятті рішень з кардинальних питань політичного життя держави, з'ясування числа учасників кожного з 12-ти з'їздів. Зауважено, у яких з них чернігівські дворяни не поділяли і чому позиції постійної ради об'єданого дворянства. Методологія дослідження ґрунтується на загальних принципах науковості та історизму з використанням методів соціальної історії. Встановлено, що у роботі всеросійських з'їздів об'єданого дворянства взяли участь 22 особи. Серед них виділяються групи аристократів-землевласників та малоземельних дворян. Усі вони були місцевими громадськими діячами, очолювали земські установи, активно впроваджуючи самоврядування на повітовому і губернському рівнях. П'ять із них були депутатами Державної думи і двоє – членами Державної ради. Решта – перебували на державній службі у місцевих державних установах, за винятком Олександра Рачинського, який у 1915–1917 рр. обіймав посаду товариша міністра народної освіти. Вони підтримали провідну ідею з'їздів: збереження самодержавства, продемонстрували стану вірнопідданість і лояльність династії Романових, як гарантію власної стабільності та традиційної форми державного управління. Оскільки в обговоренні реформ уряду П.А. Століпін ініціативу перехопили вищі сановники з урядових кіл і уповноважені від дворян центральних російських губерній, то чернігівські зайняли аполітичну, очікувальну позицію і особливою активністю не відрізнялися. Натомість вони ініціювали внесення змін до статуту об'єданого дворянства, яке, на їхнє розуміння, повинне було відстоювати інтереси провінційного дворянства, а менше – зважати на партійні суперечки.

Ключові слова: Всеросійське об'єдане дворянство, з'їзди об'єданого дворянства, Чернігівське губернське дворянське зібрання.

Shandra V.S.,

Doctor of Historical sciences, Professor,
senior research employee of Department of History
of Ukraine XIX early XX century, Institute of History of Ukraine,
National academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), valshandra@gmail.com

All-Russian Congresses of the United Nobility and the Participation of Commissioners from the Chernihivshchyna (Chernihiv Region)

There are talking about the Chernihiv Provincial Noble Assembly and its participation through the commissioners in the congresses of the All-Russian United Nobility. The purpose of the article is to find out the number of participants in each of the 12 congresses in 1906-1916 years, to clarify their position in the discussion and decision-making on cardinal issues of political life of the state. It was noticed in which of them the Chernihiv nobles did not share the positions of the permanent council of the united nobility and there were clarified the reasons of it. The research methodology is based on the general scientific principles of historicism using the methods of social history. It has been established that 22 people took part in the work of the All-Russian Congresses of the United Nobility. There were

the groups of aristocrats, landowners and landless nobles among them. All of them were local public persons, headed zemstvo institutions, actively introducing self-government at the county and provincial levels. Six of them were deputies of the State Duma and two were members of the State Council. The rest were in public service in local governments, with the exception of Olexander Rachinsky, who in 1915-1917 held the position of deputy Minister of Education. They supported the leading idea of the congresses: the preservation of autocracy, demonstrated the loyalty and devotion of the Romanov dynasty as a guarantee of their own stability and the traditional form of government. Since in the discussion of reforms by the government P.A. Stolypin initiative was seized by senior dignitaries from government circles and authorized by the nobles of the central Russian provinces, while Chernihiv took an apolitical, expectant position and did not show much activity. Instead, they initiated amendments to the statute of the united nobility, which, in their opinion, should have defended the interests of the provincial nobility, and less - to take into account party disputes.

Key words: *All-Russian United Nobility, Congresses of the United Nobility, Chernihiv Provincial Noble Assembly.*

Постановка проблеми. Револуція 1905–1907 років хоча й стала потрясінням для Російської імперії, зате посприяла активізації її політичного життя. Вперше одночасно на широку арену вийшли громадські об'єднання і партії з бажанням вдосконалити відносини суспільства і держави, спрямувати діяльність вищих органів влади і управління у власних інтересах, деякі – з прагненням повалити існуючий лад або спрямувати його на з'ясування соціальних питань. До початку ХХ ст. Росія не знала політичних партій, бо самодержавна форма зумовлювала, а то й провокувала появу та діяльність таємних товариств і підпільних організацій з переважанням терористичних методів боротьби з самодержавною формою правління.

Політичні партії заявили про себе всеросійськими установчими з'їздами, укладенням програм і статутів про цілі і методи власної діяльності. Крім партійних відбувалися й інші загальноросійські з'їзди, як от: перший з'їзд земських і міських діячів у Москві 4-9 липня 1904 р. З цього часу їхні з'їзди стали скликатися настільки часто, що у листопаді 1905 р. відбувся їхній шостий з'їзд. До них додалися також всеросійські з'їзди спілки землевласників у жовтні 1905 р. На з'їзди збиралися представники промисловості, торгівлі та ремісників. Вражаючим за своєю політичною зрілістю став перший з'їзд мусульманських народів Росії 1905 року. Ліга освіти під час з'їзду у березні 1906 р. запропонувала Державній думі запровадити безкоштовну загальну початкову освіту.

Активізувалося й дворянство, яке все ще не мало органу всеросійського представництва і продовжувало діяти у задуманих Катериною II ще у кінці ХVІІІ століття рамках адміністративно-станових корпоративних організацій. Проте і йому вдалося вирватися з обмеженої самодержавством організації та висловитися про потребу загальнодержавної консолідації з власною політичною платформою. Без загального об'єднання, воно не змогло б заявити про себе як верховній владі, так і суспільству. Дворянство скористалося законом про свободу зібрань і спілок й почало готуватися до всеросійської станової згуртованості [8, с. 5]. 7 – 11 січня 1906 р. у Петербурзі відбувся з'їзд губернських і повітових предводителів дворянства, на якому обговорювалася програма умиротворення радикальних виступів і революційних суспільних настроїв. Питанню загальнодержавної консолідації дворянства найбільшу увагу приділив петербурзький історик Юрій Соловійов, який у двох монографіях з'ясував чинники, що змусили дворянство збиратися на з'їзди та проаналізував їх програмні документи [16; 17]. Теперішні російські історики також звернулися до історії цієї станово-політичної організації [2]. Проте у тих і цих дослідженнях з'ясовується, в основному, діяльність представників від дворянських зібрань внутрішніх губерній Російської імперії і мало йдеться про участь уповноважених від українських лівобережних та південних губерній. Їх чисельний склад, соціальне походження, освітній рівень та роль у прийнятті важливих політичних рішень

з'ясовано у авторській статті [20]. Метою цієї розвідки є прагнення сфокусуватися на дворянстві Чернігівської губернії аби виявити його місце у всеросійському об'єднанні. Джерелами цього дослідження стали документи і матеріали дворянських з'їздів, підготовлені до видання А.П. Кореліним [10].

Ідея об'єднати дворянство у всеросійському масштабі належала князю Петру Трубецькому, московському губернському предводителю дворянства, херсонському і таврійському землевласнику, яку він не раз висловлював на нарадах (1896–1906 рр.) у справах дворянського стану [15, с. 6]. Під час скликання першого дворянського з'їзду ініціативу перехопили курський, пензенський і тамбовський губернські предводители і перенесли засідання з Москви до Санкт-Петербурга. Підтримку з'їзду висловили 27 губернських дворянських зібрань, серед яких Чернігівське, Катеринославське, Полтавське, Таврійське, Харківське і Херсонське [8, с. 9]. У березні 1906 р. чернігівські дворяни на надзвичайному зібранні піддержали ідею з'їздів російського дворянства з обранням делегатів кожною губернією. А також висловилися за те, аби губернський предводитель, князь Василь Голіцин представляв їхні інтереси на всеросійському з'їзді. Крім нього по одному делегатові мали обрати 15 повітових зібрань. Вразі ті не відбулися б, то делегатами ставали повітові предводители. Тож на перший з'їзд мали поїхати від Городнянського повіту М.Д. Корвольсько-Гриневський, від Новозибківського – П.О. Аболешев, Кролевецького – І.Т. Соломко, Новгород-Сіверського – В.С. Псьол, Конотопського – О.К. Рачинський, Суражського – М.А. Іскрицький, Глухівського – М.П. Маркович, Ніжинського – Н.Т. Озеровський. У решти повітах зібрання не скликалися, то уповноваженими стали предводители дворянства: Сосницького – В.О. Мусін-Пушкін, Борзнянського – М.В. Кочубей, Козелецького – Б.І. Кринський, Мглинського – А.М. Скаржинський [19, с. 8–9]. Однак, участь у засіданнях з'їзду взяли лише кілька осіб.

На перший всеросійський з'їзд дворяни зібралися у травні 1906 р. з уповноваженими від 29 дворянських корпорацій. Із кожним наступним з'їздом їх чисельність лише зростала. Серед учасників з'їзду питання, чим є об'єднане дворянство – партією чи громадською організацією – ставалося не раз [11, с. 6,333; 13, с. 434]. Один з найактивніших представників чернігівського дворянства, граф Володимир Мусін-Пушкін був переконаний, що дворянству слід називатися політичною партією, про що свідчить його статут та постійна рада. Остання мусить визначитися, чи є вона виконавчим органом, а чи центральним комітетом, як це було властиво політичним партіям [11, с. 333]. Це, однак, не заважало дворянству виявляти лояльність до правлячої династії й особисто до імператора та висловлювати вірнопідданські почуття на кожному з'їзді, укладаючи адреси на підтримку Миколи II [11, с. 333, 338, 412, 418, 420].

Статут, як документ для окреслення повноважень і меж діяльності об'єданого дворянства, відразу став каменем спотикання. На одному із засідань чернігівський предводитель дворянства висловився, що для нього «Государь был всегда выше всякого высшего правительства». Його позицію підтримав представник суразького дворянства Георгій Булацель, який уважав, що крім подання імператорові адреса, слід добиватися якщо не щотижневої, то щомісячної аудієнції [11, с.131]. Натомість така позиція була засуджена іншими уповноваженими, які вважали, що постійна рада покликана захищати місцеві потреби дворянства, і найперше його приватновласницькі інтереси [11, с. 412, 418, 422] і, що важливо, не лише апелювати до верховної влади, а й перейматися діяльністю дворянства на місцях [11, с. 54]. Тим більше, що правовою основою дворянської організації ставав маніфест 17 жовтня 1905 р. 28 березня 1907 р. чернігівські уповноважені разом із смоленськими не згодилися з статутом об'єданого дворянства й наполягали на новій його редакції з уточненням повноважень з'їзду.

Під час обговорення заходів для припинення селянських виступів на першому з'їзді було визнано, що спричиняло їх селянське малоземелля. Болеслав Кринський, беззмінний

предводитель козелецького дворянства з 1906 р., запропонував створити місцеві комітети, які б спеціально напрацьовували заходи для збільшення селянського землеволодіння. Це питанням він вивчав за дорученням чернігівського губернатора як губернський і повітовий земський гласний. Небезінтересні були його спостереження, як от: аграрні безпорядки були притаманні тим селянам, котрі перебували в общині, а це центральні губернії Росії. Там, де пануючим було подвірне землеволодіння, їх практично не спостерігалось [11, с. 47, 49, 90]. Три інші депутати – Павло Абалешев, Микола Маркович і Василь Ханенко увійшли до з'їздивської групи, яка підтримувала вихід селян з общини, їх переселення на нові землі та сприяння держави у купівлі їм землі. Важливим було для Чернігівщини й залучення селян до праці на фабриках і заводах та до розвитку місцевих промислів. І все таки найбільш обговорюваними були питання примусового відчуження поміщицької землі на користь селян, яке Б.І. Кринський не підтримав, бо не уважав його дієвим засобом забезпечення їх землею [11, с. 93, 153].

Разом з тим при обговоренні змісту адресу Миколі II, Болеслав Кринський уважав, що його текст слід доповнити програмою виходу з кризи, зокрема участю держави у зменшенні селянського безземелля. Більше того, вказував, що і дворяни мусять взяти на себе турботу про селян. Георгій Шечков, путивльський предводитель дворянства, а незабаром депутат III і IV Державної думи, запропонував внести у текст адресу імператору про підтримку дворянством маніфесту 17 жовтня [17, с. 217]. Тоді ж чернігівські представники підтримали заяву, у якій йшлося про ширше залучення до з'їздів дворянських депутатів аби можна було говорити про створення загальної дворянської організації, аби від її імені висловлюватися у питаннях державної ваги. А також долучилися й до особливої думки предводителів дворянства і уповноважених дворянських зібрань з аграрного питання [11, с. 93, 152–154].

На другий з'їзд у листопаді 1906 р. чернігівський губернський предводитель дворянства Василь Голіцин не прибув, про що повідомив постійну раду телеграмою [11, с. 156]. Це стало однією з причин, чому чернігівці не брали активної участі у роботі його засідань, не зважаючи на обговорення закону про вибори та про піднесення добробуту селян.

На третьому з'їзді, котрий відбувався 27 березня – 2 квітня 1907 р., участь депутатів від чернігівського дворянства також не можна уважати активною. Як не можна і стверджувати, що вони не пропонували виходу з політичної кризи. Володимир Мусін-Пушкін робив зауваження виступаючим, коли вони називали «противниками» ті дворянські зібрання, які не підтримали з'їзд [11, с. 391]. Його, як активного громадського діяча, було обрано до робочої комісії з реформи місцевого управління [11, с. 319]. При обговоренні діяльності Селянського банку В.О.Мусін-Пушкін не схвалив пропозицій його злиття з Дворянським, вважаючи, що таке об'єднання зашкодить дворянським інтересам [11, с. 484, 501].

На цьому ж з'їзді була запропонована розкладка внесків від дворянських зібрань, які увійшли до складу об'єднаного дворянства. Спираючись на дані Дворянського банку було з'ясовано кількість землі, що належала дворянам кожної губернії, а від її розмірів встановлювалася сума внеску. У Чернігівській губернії дворяни володіли 757431 десятинами, що вплинуло на розмір щорічного внеску у 510 руб. [11, с. 529, 888].

12 березня 1908 р. при обговоренні судової реформи на четвертому з'їзді, проект якої подав на розгляд Державної ради міністр юстиції, взяв участь Болеслав Кринський. На його переконання, а він був професійним юристом, від обрання суддів варто відмовитися, оскільки основними принципами правосуддя є їх незмінність і незалежність, а виборність порушує їх самостійність. Не підтримав він і призначення на посаду мирового судді, так як той крім фахових знань мусить орієнтуватися і у місцевих звичаях, зокрема малоросійських, котрі панують у селянському середовищі. До того ж, він висловився за обов'язкове збереження волосного суду для розгляду дрібних правопорушень. Мирові судді ж мусять з'ясовувати більш

поважні справи [11, с. 651]. Інший чернігівець, Василь Голіцин узяв участь у обговоренні проекту реформи місцевого врядування і підписав загальні зауваження на її проект [11, с. 796, 829, 865].

П'ятий з'їзд, що відбувався 17–23 лютого 1909 р., мав з'ясувати кілька важливих питань, серед яких оподаткування нерухомості в 4% благодійного внеску при продажі дворянських земель. У його обговоренні взяв участь чернігівський повітовий предводитель дворянства Григорій Глібов, котрий був членом Державної думи від землевласників губернії. Він повідомив, що при обговоренні цього питання на губернському дворянському зібранні, більшість не підтримала такої пропозиції. Йому ж довелося опрацювати документи з канцелярії міністра внутрішніх справ про пониження дворянського земельного цензу [12, с. 38–39, 318–319]. Він позитивно висловився про збереження посади повітового предводителя дворянства при здійсненні реформи місцевого врядування [12, с. 95].

У роботі шостого з'їзду (14–20 березня 1910 р.) участь Григорія Глібова була активною, зокрема при обговоренні питань народної освіти та об'єднання Дворянського і Селянського банків. На його переконання, освіта мусить здійснюватися одночасно з вихованням, особливо у молодших класах, до якого слід активніше залучати знання з історії. Із інтересом був сприйнятий наведений ним випадок, за яким він спостерігав, перебуваючи у Швейцарії на відпочинку. Учитель зупинив погромників шоколадної фабрики, звернувшись до натовпу із закликком, що не цього він навчав їх у школі.

Беручи участь у дебатах, Г.М. Глібов вказав на кончу потребу залучати жінок до справи народної освіти і не лише як учительок, а і як учениць. Це важливо з огляду на те, що у Чернігівській і Полтавській губерніях традиційно мати у сім'ях відіграє досить поважну роль. Що варто підтримати прагнення дівчат, котрі, закінчивши духовні училища, хочуть самовіддано і можуть працювати у народній школі. Зацікавлено сприйнялася з'їздом його ідея, аби дворянські і земські стипендіати після закінчення навчання і облаштування на службі, повертали кошти, які вони отримали від дворянських і земських зібрань на навчання в гімназіях і університетах. Як і зауваження, що молоді люди, незважаючи на партійність, мусять бути вірнопідданими та відповідальними перед своєю державою [12, с. 597–598]. Активна участь в обговоренні освітніх питань сприяла обранню його до складу з'їздивської комісії з вироблення тесту рішення щодо реформування освіти [12, с. 374–375, 379]. З приводу об'єднання банків, то Григорій Глібов висловився категорично проти, оскільки власний капітал Дворянського банку складав 70 млн, а Селянського – лише 10 млн рублів [12, с. 388]. На сьомому з'їзді (9–15 лютого 1911 р.) було піднято питання про мову викладання у школах. Григорій Глібов посилався на дані перепису, здійсненого за програмою статиста Миколи Тройницького. Згідно з його даними у великих містах у школах навчалось багато «іногородців». І якби йшлося про запровадження навчання усіма їхніми мовами, то місто б мало по 400 «іногородських» шкіл [13, с. 10]. На такому невдалому прикладі чернігівський уповноважений дворянства висловився за відмову здійснювати навчання рідними мовами у школах з компактно проживаючими неросійськими спільнотами. Відкинувши цю проблему як абсурдну, ним нічого не було запропоновано на з'ясування мовного питання, як гарантії успішного шкільного навчання.

Після сьомого з'їзду відбулося чергове травневе зібрання чернігівських дворян, на якому було поставлене питання про його подальшу участь у всеросійських з'їздах. Частина присутніх, зокрема М.М. Могилянський, висловився, що дворяни мусять зберігати притаманні їм цінності, не повинні принижуватися і не вимагати від держави захисту лише власних, вузько станових інтересів [7, с. 20]. Тоді ж на зібранні постановили наполягати на з'їзді об'єданого дворянства змінити редакцію його статуту, навіть вдаватися при цьому до ультимативної форми. Більше того, чернігівське дворянство підтвердило власну позицію, що воно не бажає морально

відповідати за політичну гру, яку без права висловлювати думку всього дворянства, веде постійна рада об'єднаного дворянства. За підтримку такого рішення висловився Микола Максимовський, депутат від суразького повітового дворянства. Його підтримав Болеслав Кринський, який уважав, що постійна рада узурпувала владу і переіменувати ситуацію можна лише вдосконаленням статуту об'єднаного дворянства. Подібну думку висловив і суразький предводитель дворянства Михайло Іскрицький. Петро Ге, син відомого художника М.М. Ге, член дворянського зібрання, наполягав на укладенні чітких директив уповноваженим аби вони могли яскраво заявити про позицію чернігівського дворянства на з'їзді. Сам він став чернігівським дворянином внаслідок одруження 1880 р. з Катериною, дочкою Петра Івановича Забіли, що мав у Борзнянському повіті спадкові і набуті землі [4, с. 383].

Інший дворянин Микола Савицький запропонував не менш кардинальний захід, аби рішення з'їздів передавалися на схвалення губернських дворянських зібрань [7, с. 21]. Оригінальною була й пропозиція графа Володимира Мусіна-Пушкіна: слід змусити з'їзди самостійно з'ясовувати справи, а не передавати їх на розгляд постійної ради. Що необхідно змусити її діяти від імені з'їзду, якому вона має підпорядковуватися. Необхідно потурбуватися аби інші губернські дворянські зібрання імперії підтримали чернігівське й для цього його уповноважені мусять вимагати доповнення статуту новими конкретними пропозиціями. Олександр Рачинському, як губернському предводителю і члену ради, доручалося провести переговори з іншими губернськими предводителями дворянства [7, с. 22–23].

На завершення обговорення було прийнято рішення про участь чернігівського дворянства в загальноросійській дворянській організації з продовженням виділення 510 руб. на витрати ради. А також ухвалу про те, що членами ради і з'їзду можуть бути лише дворяни, обрані дворянськими зібраннями [7, с. 139]. 10 листопада 1911 р. чернігівський предводитель дворянства Олександр Рачинський, виконуючи рішення надзвичайного зібрання, звернувся до постійної ради об'єднаного дворянства про подальше перебування чернігівських дворян в цій організації лише при умові внесення змін і доповнень до її статуту.

Зміни і доповнення були такими: 1. Членами ради і з'їзду можуть бути лише дворяни, обрані губернськими дворянськими зібраннями. 2. Губернські предводители мають бути членами не лише з'їзду, але і його постійної ради. 3. Кооптація членів не допускається ні на з'їздах, ні на раді. 4. Рада повинна стати виконавчим органом з'їзду з обов'язком готувати справи для доповідей, виконувати постанови з'їзду. 5. Голосування здійснювати не по «губерніях», а «поголовно» [13, с. 536–537].

На губернському зібранні 13 лютого 1912 р. О.К. Рачинський відзвітував про результати переговорів з іншими предводителями. До обговорення підключилися чотири губернські предводители: бессарабський, харківський, нижньоневгородський і естляндський. Із них лише перший і останній підтримали пропозицію чернігівського зібрання [7, с. 140]. Натомість, актуалізувалося питання про чисельність уповноважених та про форму голосування: «поголовно» та від «губерній». Для визначення числа уповноважених варто було повернутися до кількості землі у приватній власності дворян. Внаслідок, було прийнято за необхідне відстоювати на з'їзді по-губернське голосування [7, с. 140].

На восьмому з'їзді (5-11 березня 1912 р.) уповноважений від чернігівського дворянства Олександр Рачинський вкотре підняв питання про статус учасників з'їзду. На його переконання, ними можуть бути лише виборні особи від губернських корпорацій. Аргументував він це тим, що лише їх було наділено правом висловлювати позицію місцевого дворянства [13, с.332–333]. Цю думку у кількох виступах гаряче підтримав Петро Ге [13, с. 335, 338, 350]. Вимоги чернігівського дворянства позбавити постійну раду права кооптації і звернень за власною ініціативою до уряду були розкритиковані її керівництвом, зокрема й щодо позбавлення права

звертатися до імператора і голови Ради міністрів. І все таки, побоюючись розколу, постійна рада умовила з'їзд внести деякі поправки до статуту, роблячи поступки чернігівському дворянству [1, с. 201–203].

Дев'ятий з'їзд (3–9 травня 1913 р.) повернувся до питання про критерії присвоєння дворянського звання. Пропонувалося брати до уваги не лише шляхетне походження, кількість землі у приватній власності та тривалість володіння нею, а більше орієнтуватися на активну громадську і соціальну діяльність для розвитку краю тих, хто претендує на це звання. Цього разу питання було відкладено з пропозицією обговорити його на губернських зібраннях. Хоча воно ставилося чернігівським губернським зібранням не раз, починаючи від 1908 р., і вносилося в порядок денний з таким формулюванням: «Об установлении особого порядка пожалования дворянства за полезную на местах деятельность, связанную с земледелием». Пропонувалося звання дворянина надавати особі іншого станового походження, якщо вона тривалий час проживає в краї, культурно розвинута, має авторитетне службове і громадське становище, не сповідує іудаїзм. Крім того, слід було мати й інші, притаманні дворянству якості, зокрема володіти нерухомою власністю впродовж десяти років, розмір якої визначено майновим цензом для Чернігівської губернії. При подальшому обговоренні були уточнені вимоги, зокрема, рівень освіти не нижче середньої, належність до родин з 20-ти річним володінням маєтностями з цінністю для стягнення дворянських зборів не менше 30 тисяч рублів. Враховувалося чи стали претенденти поважними людьми і чи набули авторитет службовою чи громадською діяльністю [18, с. 75–76].

На дев'ятому з'їзді як своєчасне було з'ясування порушення громадського спокою, котре проявлялося у хуліганстві серед молоді, наявність якого свідчила про неповагу до закону не лише у її середовищі, а й у середовищі вищої адміністрації, яка мусила б бути прикладом у сповідуванні і дотриманні верховенства права. Загальний інтерес викликало питання й про земське обкладання, розміри якого суттєво зросли від 3% до 13% [9, с. 114]. Однак, участь чернігівських представників була мінімальною. Один М.О. Максимовський взяв участь у дебатах, та й то незначну.

На десятому з'їзді (2–5 березня 1914 р.) також було піднято цілу низку актуальних для місцевого дворянства питань, зокрема потребу ліквідації бездоріжжя, яке шкодить дворянським господарствам. Маєтки боляче реагували на відхід закордон робочої сили, на зростання тарифу за перевезення робітників на внутрішньому ринку. Йшлося й про зміцнення земських фінансів, хоча би за рахунок збуту сільськогосподарської продукції. Однак чернігівські дворяни участі в обговоренні практично не брали. Одинадцятий з'їзд уповноважених дворянських зібрань (10–14 березня 1915 р.) об'єднав 39 губерній і відбувався уже в Петрограді. Сучасники вказували, що з'їзд був багатолюдним, бо до об'єднання повернулися дворяни кількох губерній, які раніше мали іншу точку зору на політичні питання й не поділяли позиції його постійної ради. На цьому з'їзді виступав граф Мусін-Пушкін, промову якого Володимир Пуришкевич оцінив як слушну [5, с. 350, 351], маючи на увазі спроби з'їзду застерегти імператора від впливу «темних сил». Найбільше уваги на з'їзді приділялося довірі суспільства до верховної влади і уряду, яка серйозно похитнулася у найширших громадських колах. Причини були різні, але найбільше це спричинила одіозна постать Григорія Распутіна.

У обговоренні інших питань уповноважені від чернігівського дворянства участі не брали. Їхню позицію Володимир Мусін-Пушкін пояснив тим, що у такий спосіб дворянство протестувало проти політичного партійного тиску, котрий запанував на останніх з'їздах [9, с. 690]. Чернігівські зібрання депутатів і предводителів дворянства наполягали на тому, що дворянські з'їзди мусять відображати і враховувати настрої губернських дворянських зібрань і

становище на місцях. Тоді як постійна рада почала запрошувати на з'їзди політичних промовців, які не належали до жодної губернської дворянської корпорації [9, с. 705–706].

Останній, дванадцятий з'їзд (27 листопада-3 грудня 1916 р.) прагнув з'ясувати ставлення дворянства до листа голови його постійної ради Ананія Петровича Струкова. Той звертався до уряду з пропозицією «збереження непорушності основ існуючого ладу» [9, с. 854]. Чернігівське дворянство не поділяло його спрямованості. Володимир Мусін-Пушкін опротестував спробу більшості насильно нав'язати резолюцію без обговорення її дворянами Чернігівської губернії [9, с. 670, 689]. Як наслідок, уповноважений дворянства від Харківської губернії Д.М. Кованько звинуватив чернігівців у неодноразових спробах залякувати з'їзди припиненням участі у його засіданнях. Його підтримав уповноважений дворянства Саратовської губернії Ераст Ісеев, який також уважав, що у комітетах можуть працювати запрошені фахівці, але вони в жодному разі не можуть представляти інтереси губернського дворянства [9, с. 711, 712]. На наступному засіданні – 1 грудня 1916 р. – дворянські уповноважені приступили до постатейного обговорення нового статуту об'єднаного дворянства. І знову розгорілася дискусія з приводу участі у засіданнях запрошених і кооптованих. Цього разу з обґрунтуванням позиції чернігівського дворянства виступив Петро Ге. На його переконання, слід зберігати інститут дворянської кооптації і не підміняти його інститутом експертів [9, с. 719]. Чернігівські уповноважені тоді ж підтримали пропозицію про проведення з'їздів у Москві, а не у Петрограді, оскільки до другої столиці їм було добиратися куди зручніше [9, с. 725, 788].

Володимир Мусін-Пушкін і Петро Ге запропонували піднести значення губернських дворянських зібрань тим, щоб вони самі будуть встановлювати кворум уповноважених для участі у засіданнях з'їзду [9, с. 745, 746, 794]. Більше того, Мусін-Пушкін знову вказав, що чернігівське дворянське зібрання ще напередодні з'їзду, 15 жовтня, постановило вимагати змін статуту аби «ліквідувати вузькопартійну політичну роль об'єднаного дворянства, яке не враховує справжні настрої на місцях» [9, с. 795].

Висновки. Двадцять дві особи як уповноважені чернігівського дворянства взяли участь у роботі всеросійських з'їздів об'єднаного дворянства. Якщо спиратися на чисельність дворянства в Чернігівській губернії згідно перепису 1897 р., а це 11364 особи [14, с.36], то це було досить незначне представництво. Більшість соціально активних дворян віддали перевагу земській діяльності, серед яких для прикладу назвемо І.Т.Соломка, який тривалий час був головою Крелевецького земського зібрання [6, с. 91, 143].

Що являв собою цей чисельно незначний соціальний прошарок дворянської еліти губернського рівня? Більшість із них були позапартійними. Серед них насамперед виділяється група аристократів-землевласників, які володіли достатньо великими – понад 5 тис. десятин, за винятком Василя Петровича Кочубея, у власності якого перебувало 8,5 тис. десятин [21, с. 117], інші володіли незначними розмірами земель. І ті, і ті віддавали перевагу господарюванню у власних маєтках. Вони ж стали місцевими громадськими діячами, очолювали земські установи, активно впроваджуючи самоврядування на повітовому і губернському рівнях. Кожен із них обіймав почесні посади членів училищних рад і сприяв освіті матеріальними коштами. П'ять із них були депутатами Державної думи і двоє – членами Державної ради. Решта уповноважених як малоземельні або й безземельні дворяни перебували на державній службі. Вони були чиновниками місцевих державних установ, за винятком Олександра Рачинського, який у 1915–1917 рр. обіймав посаду товариша міністра народної освіти. Всі вони отримали якісну освіту, якщо не вищу, то середню. Впадає в око, що вісім із них закінчили юридичні факультети провідних університетів, а значить могли відстоювати як власні станові інтереси, так і захищати права власності. Вони підтримали провідну ідею з'їздів: збереження самодержавства, продемонстрували стану вірнопідданість і лояльність династії Романових, як гарантію власної

стабільності і традиційної форми державного управління. Чернігівські депутати прагнули, щоб всеросійське дворянське об'єднання менше переймалося політикою загальнодержавного значення, а більше – відстоюванням місцевих інтересів дворянських корпорацій. Разом з тим, вони не брали участі в обговоренні реформи місцевого управління, судової реформи, інших проєктів, які ініціював уряд П.А. Столипіна. Натомість вони ініціювали внесення змін до статуту об'єданого дворянства, яке повинне було відстоювати інтереси провінційного дворянства, а менше – зважати на партійні суперечки. Оскільки ініціативу перехопили вищі сановники з урядових кіл та уповноважені від дворян центральних російських губерній, то чернігівські зайняли аполітичну очікувальну позицію і не відрізнялися особливою активністю.

Список використаних джерел

1. Аврех А.Я. Царизм накануне свержения. Москва: «Наука», 1989. 257 с.
2. Барина Е.П. Власть и поместное дворянство России в начале XX века. Самара: Самарский у-т, 2002. 364 с.
3. Бибин М.А. Дворянство накануне падения царизма в России. Саранск: Саран. кооп. ин-т МУПК, 2000. 268 с.
4. Ге Николай Николаевич. Мир художника. Письма. Статьи. Критика. Воспоминания современников / Сост. Н.Ю. Зограф. Москва: Искусство, 1978. 399 с.
5. Житие блудного старца Гришки Распутина. Москва: Товарищество «Возрождение», 1991. 542 с.
6. Журналы Кролевецкого уездного земского собрания 1912 г. Чернигов: Тип. губернского земства, 1913. 560 с.
7. Журналы Черниговского очередного губернского собрания дворянства в мае 1911 г. Чернигов: Тип. губернского земства, 1913. 162 с.
8. Записка совета объединённых дворянских обществ об условиях возникновения и деятельности объединённого дворянства. – Санкт-Петербург, 1907. 53 с.
9. Объединённое дворянство: Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916: [в 3-х т.]. Сост. А.П.Корелин. Москва, РОССПЭН, 2002. Т.3: 1913–1916. 912 с.
10. Объединённое дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ 1906–1916: [в 3-х т.]. Сост. А. П. Корелин. – Москва: РОССПЭН, 2001–2002.
11. Объединённое дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ 1906–1916: [в 3-х т.]. Сост. А.П.Корелин. Москва: РОССПЭН, 2001. Т. 1: 1906–1908. 926 с.
12. Объединённое дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916: [в 3-х т.] Сост. А. П. Корелин. Москва, 2001. Т.2. Кн. 1 (1909–1910). 679 с.
13. Объединённое дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ. 1906–1916: [в 3-х т.] Сост. А. П. Корелин. Москва, 2001. Т.2. Кн. 2 (1911–1912). 608 с.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ Под. ред. Н.А.Тройницкого. Т.48: Черниговская губерния. Санкт-Петербург, 1905. 378 с.
15. Предисловие // Объединённое дворянство. Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ 1906–1916: [в 3-х т.]. Сост. А. П. Корелин. Москва: РОССПЭН, 2001. Т. 1: 1906–1908. С.5–26.
16. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1907–1914 гг. Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1990. 270 с.
17. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1905–1907 гг. / Под. ред. В.Н.Гинева. Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1981. 257 с.
18. Черниговского губернского предводителя дворянства губернскому собранию дворянства доклады. Чернигов: Тип. губернского правления, 1914.152 с.
19. Черниговского губернского предводителя дворянства губернскому собранию доклады. – Чернигов: Тип. губернского правления, 1908. 177 с.

20. Шандра В.С. Участь у всеросійських дворянських з'їздах уповноважених від «українських» дворянських зібрань: персональна характеристика. *Проблеми історії України XIX – початок XX ст.* 2018. Вип. 28. С. 141–156.

21. Реброва Н. Штрихи до портрета голови Глухівських повітових земських зборів Василя Петровича Кочубея. *Сіверянський літопис.* 2015. № 1. С. 117–120.

References

1. Avreh, A.Ja. (1989). Carizm nakanune sverzhenija [Tsarism on the eve of the overthrow]. Moskva: Nauka [in Russian].

2. Barinova, E.P. (2002). Vlast' i pomestnoe dvorjanstvo Rossii v nachale XX veka. [Power and local nobility of Russia at the beginning of the twentieth century]. Samara: Samarskij u-t [in Russian].

3. Bibin, M.A. (2000). Dvorjanstvo nakanune padenija carizma v Rossii [Nobility on the eve of the fall of tsarism in Russia]. Saransk: Saran. koop. in-t MUPK, 2000 [in Russian].

4. Ge Nikolaj Nikolaevich. Mir hudozhnika. Pis'ma. Stat'i. Kritika. Vospominanija sovremennikov / Sost. N.Ju. Zograf (1978) [Ge Nikolay Nikolaevich. The world of the artist. Letters. Articles. Criticism. Memoirs of Contemporaries/ Comp. N.Yu. Zograf] Moskva: Iskusstvo [in Russian]. .

5. Zhitie bludnogo starca Grishki Rasputina (1991) [Life of the prodigal elder Grishka Rasputin]. Moskva: Tovarishhestvo «Vozrozhdenie» [in Russian].

6. Zhurnaly Kroleveckogo uezdnoho zemskogo sobranija 1912 g. (1913) [Magazines of the Krolevets district zemstvo assembly in 1912] Chernigov: Tip.gubernskogo zemstva [in Russian].

7. Zhurnaly Chernigovskogo ocherednogo gubernskogo sobranija dvorjanstva v mae 1911 g. (1913) Chernigov: Tip.gubernskogo zemstva [in Russian].

8. Zapiska soveta ob'edinjonnyh dvorjanskih obshhestv ob uslovijah vozniknovenija i dejatel'nosti ob'edinjonnoho dvorjanstva (1907) [Note of the Council of the United Noble Societies on the conditions for the emergence and activities of the United Nobility]. Sankt-Peterburg [in Russian].

9. Korelin, A.P. (Ed.) (2002). Ob'edinennoe dvorjanstvo: S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjanskih obshhestv. 1906–1916. V 3 tt. [United nobility: Congresses of authorized provincial noble societies. 1906–1916. Vols.1–3] Moskva, ROSSPJeN, 2002. T.3: 1913–1916 [in Russian].

10. Korelin, A.P. (Ed.) (2001–2002). Ob'edinennoe dvorjanstvo. S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjanskih obshhestv 1906–1916. V 3 tt. [United nobility. Congresses of authorized provincial noble societies 1906–1916. Vols.1-3]. Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

11. Korelin, A.P. (Ed.) (2001). Ob'edinjonnoe dvorjanstvo. S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjanskih obshhestv 1906–1916. V 3 tt. [United nobility. Congresses of authorized provincial noble societies 1906–1916. Vols.1-3]. Moskva: ROSSPJeN T. 1: 1906–1908 [in Russian].

12. Korelin, A.P. (Ed.) (2001). Ob'edinjonnoe dvorjanstvo. S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjanskih obshhestv. 1906–1916. V 3 tt. [United nobility. Congresses of authorized provincial noble societies. 1906–1916. Vols.1-3]. Moskva, T.2. Kn. 1 (1909–1910) [in Russian].

13. Korelin, A.P. (Ed.) (2001). Ob'edinjonnoe dvorjanstvo. S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjanskih obshhestv. 1906–1916. V 3 tt.[United nobility. Congresses of authorized provincial noble societies. 1906–1916. Vols.1-3]. Moskva, T.2. Kn. 2 (1911–1912) [in Russian].

14. Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g./ Pod. red. N.A.Trojnickogo. T.48: Chernigovskaja gubernija. [The first general census of the population of the Russian Empire in 1897 / Under. ed. N.A. Troinitsky. T.48: Chernigov province]. Sankt-Peterburg, 1905. [in Russian]

15. Predislovie. Ob'edinjonnoe dvorjanstvo. S'ezdy upolnomochennyh gubernskih dvorjans'kih obshhestv 1906–1916 (2001). [Foreword // United nobility. Congresses of authorized provincial noble societies 1906–1916] Moskva: ROSSPJeN, 2001. T. 1: 1906–1908. P. 5–26 [in Russian].

16. Solov'ev, Ju. B. (1990). Samoderzhavie i dvorjanstvo v 1907–1914 gg. Autocracy and nobility in 1907–1914 [Autocracy and nobility in 1907–1914] Leningrad: “Nauka”. Leningradskoe otdelenie [in Russian].

17. Solov'ev, Ju.B. Samoderzhavie i dvorjanstvo v 1905–1907 gg./ Pod. red. V.N.Gineva [Autocracy and nobility in 1905–1907] Leningrad: “Nauka”. Leningradskoe otdelenie, 1981 [in Russian].

18. Chernigovskogo gubernskogo predvoditelja dvorjanstva gubernskomu sobraniju dvorjanstva doklady (1914). [Chernigov provincial marshal of the nobility reports to the provincial assembly of the nobility] Chernigov: Tip. gubernskogo pravlenija [in Russian].

19. Chernigovskogo gubernskogo predvoditelja dvorjanstva gubernskomu sobraniju doklady (1908). [Chernigov provincial marshal of the nobility reports to the provincial assembly] Chernigov: Tip. gubernskogo pravlenija [in Russian].

20. Shandra, V.S. (2018). Uchast' u vserosijs'kykh dvorians'kykh z'izdakh upovnovazhenykh vid “ukrainskykh” dvorians'kykh zibrani': personal'na kharakterystyka [The fate of the All-Russian noble families of the most important types of the “Ukrainian” noble families: personal characteristics]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatok XX st. – Problems of the history of Ukraine in the XIX – early XX centuries*, 28, 141–156 [in Ukrainian].

21. Rebrova, N. (2015). Shtrykhy do portreta holovy Hlukhivs'kykh povitovykh zems'kykh zboriv Vasylia Petrovycha Kochubeia [Strokes to the portrait of the head of the Glukhivsky povitovyh zborivs of Vasil Petrovich Kochubei]. *Siveryans'kyj litopys – Siveryansky chronicle*, 1, 117–120 [in Ukrainian].